

Altay Coşkun, Lutz Raphael (ed.), *Fremd und Rechtlos? Zugehörigkeitsrechte Fremder von der Antike bis zur Gegenwart. Ein Handbuch*, Böhlau Verlag: Köln – Weimar – Wien, 2014, 434 p.

Volumul asupra căruia dorim să atragem atenția colegilor de breaslă este rezultatul unei cercetări colective desfășurate din 2009 în prelungirea unui proiect mai amplu intitulat „Fremdheit und Armut. Modi der Inklusion/Exklusion von der Antike bis zur Gegenwart”, finanțat de Deutsche Forschungsgemeinschaft sub egida Universității din Trier. Pe parcursul derulării sale, proiectul a determinat raporturi de colaborare între zeci de specialiști (menționați și în cuvântul de mulțumire de la p. 7-8), coordonați meritoriu de regretatul profesor Heinz Heinen și de discipolul acestuia dr. Altay Coşkun. În timpul stagiului ca bursier al Fundației Alexander von Humboldt noi înșine am colaborat îndeaproape cu cei doi savanți tocmai amintiți și ne-am desfășurat cercetările proprii legate de problematica străinilor în arealul Mării Negre raportându-ne până la un punct tot la SFB 600 „Fremdheit und Armut”.¹ Aceasta ne motivează suplimentar în efortul de a încadra în puține pagini discuția legată de ideile mai importante reținute odată cu lecturarea celor 11 contribuții incluse în volum.

Altay Coşkun – Lutz Raphael, *Inklusion und Exklusion von Fremden und die Relevanz von Recht und Politik – Eine Einführung*, p. 9-56. Este vorba nu atât de o prefațare a volumului colectiv, cu o prezentare succintă a celorlalte contribuții, cât de o introducere la problematica străinului în general. Autorii își structurează discursul în patru puncte, împărțite la rândul-le în mai multe subpuncte, în încercarea de a oferi o perspectivă comparativă asupra numeroaselor aspecte aferente includerii, respectiv excluderii străinului de-a lungul timpului. Sunt invocate de la exemple de dată recentă (cum ar fi afluxul de imigranți africani pe insula Lampedusa) până la pasaje celebre din Vechiul Testament (cum ar fi Lev. 19, 33-34 sau Ex. 34, 11-16), menite să ilustreze complexitatea unei problematice care în cadrul Uniunii Europene de astăzi este la fel de actuală ca și în contextul societăților antice, fie că ne referim la egipteni, evrei, greci sau romani. Dincolo de situațiile concrete, se pune problema definirii unor constante, valabile indiferent de epocă, prin raportare la care statutul și drepturile străinului ar putea fi înțelese și explicate mai convingător. Astfel, se ajunge la patru factori de lungă durată, definitorii pentru atitudinea față de imigrant: demografia, domnia/guvernarea (*Herrschaft*), religia și societatea. Spectrul problemelor abordate și diapazonul cronologic sunt atât de ample încât firul expunerii este pe alocuri greu de urmărit chiar și pentru un specialist. Cu atât mai mult credem că s-ar fi impus întocmirea unui rezumat, eventual în limba engleză, în care autorii să-și sintetizeze ideile. Totodată, observăm că aceștia constată doar probleme, vechi de când lumea, fără

¹ În acest sens, menționăm aici doar studiul V. Cojocaru, ‘Fremde’ in griechischen Städten Skythiens und Kleinskythiens auf Grundlage der epigraphischen Quellen bis zum 3. Jh. n.Chr. Forschungsstand und Perspektive, în: A. Coşkun – H. Heinen – S. Pfeiffer (ed.), *Identität und Zugehörigkeit im Osten der griechisch-römischen Welt. Aspekte ihrer Repräsentation in Städten, Provinzen und Reichen*, Frankfurt am Main, 2009, p. 143-172.

a propune și soluții. În fine, poate ar fi meritat mai multă reflecție conceptul de alteritate. *Mutatis mutandis* și în istoriografia română s-a tot scris despre „autohtoni” și „alogeni”, apelându-se la clișee cu statut de axiomă (cum ar fi „get” sau „dac” = „autohton”, respectiv „sarmat” sau „bastarn” = „alogen”). Cu toată înțelegerea față de tributul plătit într-o epocă sau alta imperativelor impuse de „discursul istoriografic național”, ca istorici poate că ar trebui să ne întrebăm mai întâi cum definim conceptele de „autohtoni” și „alogeni”.

Francis Breyer, *Assimilation und Alterität: Fremde in den frühen Hochkulturen Ägyptens und Vorderasiens*, p. 57-84. În prima parte a studiului atitudinea față de „străin” este urmărită pe baza surselor scrise și iconografice adunate pe parcursul a cca. patru milenii de istorie egipteană. Este vorba de un spațiu geopolitic în care conceptele religioase și politice privind păstrarea tradiției, respectiv protejarea granițelor și a bunurilor, trebuie să țină cont în viața de zi cu zi de dimensiunea reală a contactelor cu străinătatea. Terminologia folosită în desemnarea vecinilor, sau rețelele de contacte reconstituite pe baza stelelor funerare, arată că în Egipt se gândea mai puțin în categorii etnice, mult mai relevante fiind stratificarea socială și modul de viață. Ca atare, la curtea egipteană – cel mai bine pusă în lumină de documentația păstrată – nu ar fi existat „străini”, ci doar „egipteni” de origine diferită.² Sigur, afirmația este valabilă prin raportare la elita politico-militară și administrativă în primul rând, care odată cu stăpânirea persană și, cu atât mai mult, în perioada ptolemaică se constituie într-o societate paralelă față de majoritatea autohtonă. Toleranța religioasă asigurată de politeism și modul localnicilor de a-și privi propria țară ca pe un *templum mundi* ar fi asigurat condiții propice pentru conviețuirea cu „străinul” dispus să respecte divinitățile egiptene și să accepte un sistem legislativ de tradiție milenară. Ultimul avea să rămână în vigoare nu numai pe tot parcursul epocii elenistice, dar și în primele secole p. Chr., când asistăm la coexistența a patru sisteme juridice diferite – egiptean, grecesc, iudaic și roman. Poate ar fi fost cazul să se atragă atenția mai explicit asupra diferențelor dintre comunitățile rurale și cele urbane (mai cu seamă în Egiptul Ptolemaic), eventual și asupra rolului templelor în păstrarea tradiției prin raportare la care am putea vorbi de asimilarea religioasă a „străinului”. Dar dincolo de aceste și eventuale alte observații, discursul propus este interesant și bine documentat, cel puțin pentru cineva care nu este egiptolog. În partea a doua, autorul atrage atenția asupra altor două spații geopolitice – diferite atât între ele, cât și față de Egipt în ceea ce privește conceptul de alteritate. Dacă literatura mesopotamiană demonizează străinul, perceput ca „dușman”, și promovează opoziția dintre sedentar și nomad, în vechea Anatolie dreptul hitit pare să nu impună nici un fel de restricții străinilor, cu excepția domeniului religios.³ La

² P.74: „Die vollzogene bzw. Fehlende Akkulturation ist dann auch das Hauptkriterium zur ideologischen Abgrenzung des Ausländerbegriffs. Man kann dies auch anders formulieren und sagen: Es gab gar keine ‚Ausländer‘ am ägyptischen Hof, nur ‚Ägypter‘ verschiedener Herkunft”.

³ Dar și aici deschiderea și influențele sunt sensibil mai mari ca în Egipt (ca să nu mai vorbim de Mesopotamia), vezi p. 83: „Die rege Aneignung fremden Kulturgutes im Anatolien des 2. Jts. v. Chr. zeigt sich besonders augenscheinlich im Bereich der Religion. Diers geht sogar so weit, dass man sich ernsthaft fragen kann, welche Elemente der hethitischen Religion überhaupt genuin ‚hethitisch‘ sind”.

explicarea unei asemenea deschideri ar fi de luat în seamă premisele formării statului hitit, ca un conglomerat de etnii, între care și câte o importantă componentă hurită și luvită.

Altay Coşkun, *Griechische Polis und Römische Recht: Die politische und rechtliche Stellung Fremder in der Antike*, p. 85-120. Prezentarea statutului politic și juridic al străinului în lumea greacă și romană sub forma unui singur studiu reprezintă o întreprindere temerară, dacă ținem cont măcar de varietatea și bogăția surselor literare, cele epigrafice, iconografice și numismatice fiind oricum trecute cu vederea. Aparențele nu pot fi salvate nici prin reducerea lumii grecești doar la Atena și Sparta, iar a celei romane doar la Roma. Aceasta, deoarece nu raporturile cu „străinul” sunt aduse în prim plan, ci o seamă de considerații generale despre stratificarea socială în cele trei orașe amintite, cu un excurs mai amplu asupra dreptului de cetățenie, respectiv asupra situațiilor care puteau duce la pierderea acestui drept. În pofida numeroaselor trimiteri bibliografice, lipsesc tocmai lucrările mai importante atunci când apare menționat un concept sau altul (cum ar fi *phyle*, *syngeneia*, *proxenia*, *enktesis*, *politeia* ș.a.). Am putea semnală ușor câteva zeci de titluri, dar nu credem că este cazul să insistăm în acest sens. E. g. atragem doar atenția că *proxenia* nu poate fi explicată prin simpla trimitere la Bleicken și Hansen et alii,⁴ aceștia având prea puțin în comun cu un concept care, în opinia noastră cel puțin, ar fi trebuit să constituie firul călăuzitor pe tot parcursul expunerii legate de orașele grecești. Pe de altă parte, poate cel mai important termen, *asylia*, nici măcar nu apare menționat. Dincolo de locurile comune, aparent desprinse din unele manuale de istorie greacă și romană, poate ar fi meritat să fie discutate măcar câteva dintre numeroasele cazuri interesante menționate de autorii antici, cum ar fi, de exemplu, discursul fiului bosporanului Sopaïos, transmisă de Isokrates,⁵ sau cuvântarea rostită de Cicero în apărarea poetului Archias, ambele cât se poate de interesante inclusiv pentru statutul „străinului” la Atena, respectiv la Roma acelor timpuri.⁶

Oliver Schipp, *Römer und Barbaren: Fremde in der Spätantike und im Frühmittelalter*, p. 121-151. Perioada de tranziție de la antichitatea târzie către evul mediu timpuriu, corespunzând *modo grosso* secolelor IV-VII p. Chr., ridică probleme aproape insurmontabile pentru cineva pus în situația de a defini alteritatea și statutul străinului. Simpla disociere între ceea ce s-ar fi aflat *intra* și *extra fines Imperii* nu are cum să convingă, iar raportarea la dreptul de cetățenie roman este doar una dintre multiplele fațete ale problematicei. Este adevărat că avem a face cu unul dintre cele mai importante aspecte, poate singurul în măsură

⁴ J. Bleicken, *Die athenische Demokratie*, Paderborn⁴, 1995; M. H. Hansen & Th. Nielsen (ed.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004. Privitor la *proxenia* să ne fie permis a cita aici un articol propriu de dată recentă, în care facem trimitere la literatura anterioară mai importantă – V. Cojocaru, *Proxenia*, în: R. Bagnall [et al.] (ed.), *Wiley-Blackwell's Encyclopedia of Ancient History*, Oxford, 2013, p. 5606-5608.

⁵ Isocr. 17 (*Trapezitikos*).

⁶ Legat de Cicero, la p. 118 autorul se mulțumește să constate: „Die Anklagen gegen den aus Syrien stammenden Dichter Archias (62 v. Chr.) und den in Gades beheimateten Politiker Balbus (56 v. Chr.) waren dank der Verteidigung durch Cicero erfolglos. Seine Reden sind unsere Hauptquellen für das spätere republikanische Bürgerrecht und zeigen, wie jener Strafprozess politisch instrumentalisiert werden konnte”.

să ofere autorului firul călăuzitor în încercarea de a sintetiza în 30 de pagini informații documentare demne de o analiză mult mai amplă. Dacă e să acceptăm *ius Romanum* drept criteriu în definirea alterității, atunci după *Constitutio Antoniniana* pe teritoriul Imperiului – oarecum la fel ca în cazul Egiptului – nu am avea „străini”, ci doar „romani” de origine diferită. Limba, obiceiurile, cultele, îmbrăcămintea, înfățișarea fizică etc. – semnalate doar în contextul acestui studiu prin trimitere la unii autori antici – ar putea trece în subsidiar, în măsura în care imigranții ajunși (benevol sau forțat) pe teritoriul statului roman sunt dispuși să-și însușească modul de viață impus de *mores Romanorum*. Când avem a face cu indivizi izolați, schema propusă pare convingătoare – un străin putea prin înrobire și eliberare ulterioară să devină parte a societății romane, iar urmașii săi puteau accede la cele mai înalte funcții administrative și militare. Armata avea să contribuie într-o măsură și mai mare la convertirea barbarilor *ad modum Romanum*, dar problema identității rămânea de actualitate cel puțin pe parcursul primei generații.⁷ Mult mai puțin clară rămâne situația unor grupuri sau chiar etnii întregi, definibile drept *natio* sau *gens*, ajunse pe teritoriul Imperiului sau desprinse ulterior în formațiuni statale incipiente în care *leges Romanae* coexistau/continuau să coexiste cu *leges barbarorum*. Ar mai fi destule alte aspecte care ar fi meritat să fie măcar menționate. Cu titlu de exemplu semnalăm aici doar cazul dinaștilor bosporani, purtători de nume sarmatice și vorbitori de limbă greacă, care până către începutul secolului V p. Chr. căutau un plus de legitimitate prin adoptarea titlului de „prieten al împăratului” (*philokaisaros*), respectiv „al poporului roman” (*philoromaïos*).

Christoph Cluse, *Kommunale Zugehörigkeit und vielfältige Privilegien: die Rechte Fremder im Hoch- und Spätmittelalter*, p. 153-191. Chiar dacă și de această dată arealul propus atenției (spațiul european în general, cu privire specială asupra „Vestului latin”) și diapazonul cronologic abordat (*modo grosso* secolele VIII-XV) sunt cât se poate de ample, problematica „străinului” este discutată mai convingător în comparație cu studiile asupra cărora ne-am pronunțat ceva mai sus. Autorul își structurează discursul în funcție de două constante majore – creștinismul și urbanizarea. Religia creștină, odată cu răspândirea ei în spațiul mediteranean și european schimbă radical percepția antică/păgână asupra alterității. Astfel, „străinul” este definit acum nu atât în funcție de coordonatele etnico-geografice sau de poziția socială, cât după apartenența religioasă. În același timp, viziunea monoteistă accentuează excluderea/respingerea celor care împărtășesc alte convingeri religioase. Pe de altă parte, odată cu progresul procesului de urbanizare asistăm la o redescoperire a polisului adaptat la realitățile medievale. Zidul de incintă trasează deja o graniță cât se poate de vizibilă între comunitatea proprie și lumea aflată *extra muros*. Printre străinii doriți de urbe o atenție aparte este acordată negustorilor, desemnați de izvoarele vremii și sub apelativul de *hospes*. Drepturile, privilegiile și ospitalitatea acordate acestora ne-ar putea permite o apropiere de instituția proxeniei la eleni, cu diferența majoră că privilegiile sunt atribuite nu ca o recompensă pentru beneficii aduse comunității sau unor membri ai acesteia, ci doar ca o măsură de atragere a

⁷ La p. 150 este citată o inscripție funerară (CIL III 3576), ca unul dintre multele posibile exemple relevante în acest sens: *Francus ego cives Romanus miles in armis*.

unor străini a căror prezență poate fi utilă cetății. În fine, un alt factor important în ecuația raporturilor cu străinul pe tot parcursul Evului Mediu occidental l-ar constitui „problema evreiască”. Cel mai adesea demonizați și persecutați din perspectiva religiei creștine, evreii știu să se facă, totuși, indispensabili în spațiul urban, unde căutarea unui *modus vivendi* impune de-a lungul timpului numeroase reglementări.

David Engels, *Von der arabischen Eroberung zur religiösen und rechtlichen Inklusion der Untertanen: die Rechtsstellung von Fremden in der islamischen Welt* (7.-15. Jh.), p. 193-215. Răspândirea islamului în fostele teritorii est-romane și sasanide impune un alt model de percepere a alterității. De această dată este vorba de o elită militară rămasă timp de secole o minoritate prin raportare la teritoriile și populațiile cucerite cu o rapiditate depășită anterior poate doar de campaniile lui Alexandru. Doar că, spre deosebire de majoritatea cazurilor cunoscute în istorie, pătura conducătoare nu se asimilează în timp, ci reușește să impună, la o scară comparabilă doar cu răspândirea creștinismului, religia islamică. Aceasta, spre deosebire de creștinismul devenit tot mai scolastic prin raportare la limba latină, folosește suportul arabei ca limbă universală tot mai acceptată în uzul cotidian. S-ar mai adăuga diferențele dintre sistemele politice și administrative – fărâmițarea tot mai accentuată în Occident contrastează evident cu noul imperiu Oriental. Ar fi fost interesantă o apropiere de ceea ce a constituit anterior în Asia stăpânirea persană, ceea ce face cu atât mai regretabilă omiterea din volum a epocii respective. Dacă populațiile „autohtone”, cel puțin în cuprinsul Anatoliei, rămân în bună măsură aceleași ca înaintea campaniilor lui Alexandru, deosebirea majoră este impusă de răspândirea islamului, o religie monoteistă poate chiar mai exclusivistă decât creștinismul față de cei care împărtășeau alte convingeri religioase. Autorul demonstrează că pretinsa toleranță religioasă – impusă din rațiuni pragmatice față de creștinii din Spania, de exemplu, ori față de evreii din orașele de pe cuprinsul Imperiului –, prin raportare la ansamblul teritoriilor cucerite nu este decât un mit acreditat de istoriografia secolului XIX și perpetuat în virtutea inerției. În realitate, acolo unde islamul reușea să se impună ca religie dominantă societatea era divizată din punctul de vedere al stăpânirii în musulmani și „necredincioși”.

Markus Koller, *Herrschaftliche Ordnung im Zeichen von Expansion und religiöser Vielfalt: Fremde im Osmanischen Reich*, p. 217-240. La structurarea metodologică a cercetării proprii autorul folosește ca reper sinteza recentă a lui Osterhammel,⁸ care în istoria imperiilor face distincție între mecanismele de incluziune orizontale și verticale. În cazul „creșterii și descreșterii” statului otoman se impune mai întâi modelul de depășire a alterității pe verticală, în contextul căruia apartenența etnică sau religioasă contează mai puțin în comparație cu prestigiul dobândit cu prilejul unor campanii reușite de jaf și cucerire. Începând cu jumătatea secolului al XIV-lea, odată cu cristalizarea instituțiilor și a stratificării sociale, un rol tot mai mare revine integrării pe orizontală a străinilor prin raportare la religia și dreptul islamic. Străinii proveneau nu doar din afara granițelor otomane sau din rândurile populațiilor autohtone nemusulmane integrate, sub o formă sau alta de

⁸ J. Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München, 2010.

dependență, în Imperiu, ci și musulmani care nu împărtășeau islamul sunit. Pe teritoriul statului otoman și, în primul rând, în capitala acestuia Istanbul (cel mai mare oraș din spațiul mediteranean și european pentru o perioadă îndelungată) străinii tolerați și privilegiați precum negustorii și ambasadorii se disting de sclavi și de prizonierii de război. Dacă primii se pot integra mai mult sau mai puțin în societatea otomană „pe verticală”, beneficiind și de sprijinul statelor creștine de origine în obținerea unui statut privilegiat prin acordarea celebrilor „capitulații” (*ahdnames*), cei din urmă au doar alternativa integrării „pe orizontală”, prin convertire religioasă, prin însușirea limbii turce și adoptarea modului de viață otoman. În provincii convertirea se putea produce și doar de dragul unei cariere în domeniul public, fiind asumată numai de bărbați; în viața privată aceștia și, cu atât mai mult, soțiile și copii lor, păstrau obiceiurile creștine. Ar fi vorba de așa-numiții „cripto-creștini”, un caz aparte de discutat ca asumare și atribuire a identității în încercarea de depășire a alterității. În secolul al XIX-lea, la fel ca în cazul altor imperii (cea mai sugestivă fiind apropierea de Imperiul Habsburgic), tendințele centrifuge tot mai puternice determinate de trezirea conștiinței naționale sunt contracarate prin propagarea patriotismului imperial. Primul război mondial avea să determine nu doar dispariția Imperiului otoman și crearea statului național turc, dar impunea și regândirea conceptului de „străin” și a atitudinii față de acesta. Mai cu seamă după masacrul armenilor și izgonirea grecilor (numită eufemistic schimb de populații), pagini dintre cele mai sumbre ale istoriei moderne care au dovedit cu prisosință cum „trezirea conștiinței naționale” poate anula practic peste noapte un mecanism de conviețuire cu străinul constituit pe parcursul mai multor secole.

Simon Karstens, *Ständeordnung und Territorialstaat: die Rechte Fremder in der Frühen Neuzeit*, p. 241-268. Europa în epoca modernă timpurie este un spațiu cât se poate de eterogen în ceea ce privește normele și practicile prin raportare la „străinătate” (*Fremdheit*) și „apartenență” (*Zugehörigkeit*). Modalitățile prin care se caută depășirea alterității diferă nu doar în diacronie și de la un stat la altul, ci – la fel ca în cazul lumii polisului antic – impune nuanțări în funcție de fiecare oraș în parte. Pe de altă parte, definirea „străinului” implică modele diferite de includere sau excludere în funcție de autoritatea la care se raportează – de obicei un monarh în plan teritorial, respectiv o comunitate urbană sau rurală în plan local. Astfel, imigranți ajunși într-un alt stat ca urmare a unui edict regal (cazul hughenotilor, de exemplu), chiar dacă beneficiau de privilegii considerabile, rămăneau străini ca limbă, confesiune, mod de viață. Iar pe teritoriul aceluiași stat, dacă facem abstracție de curtea regală unde gradul de integrare depindea de bunăvoința monarhului, asimilarea cu depășirea statutului de străin se putea produce exclusiv cu accețiunea comunităților locale. Practic abia odată cu Revoluția Franceză avea să dispară diferența dintre „supuși” și „cetățeni”, tematizată inclusiv de filosofia iluministă. Altfel spus, dacă în secolele XVI-XVII toți cetățenii unui stat puteau fi considerați supuși, nici pe departe nu toți supușii unui monarh se bucurau de statutul de cetățean. Atenția covârșitoare este îndreptată asupra spațiului urban – mult mai bine pus în lumină de izvoarele vremii și unde inclusiv imigranți din zonele rurale puteau avea o șansă în a-și depăși condiția. Autorul distinge cinci categorii de străini – de la vagabonzi și

cerșetori, de care cetatea încerca să scape prin orice mijloace, până la străini care se bucurau de un statut privilegiat chiar prin comparație cu cetățenii (cărora le reveneau mai multe obligații). Interesant de remarcat că autorul include în această categorie și studenții, alături de clerici și soldați.

Dominik Nagl, *Unterordnung und Trennung: die rechtliche Stellung von Europäern und Indigenen in den europäischen Kolonialreichen*, p. 269-299. Această contribuție ar putea fi utilă unui nespecialist ca o introducere simplificată la problema colonialismului vest-european, dar cu siguranță nu poate convinge prin raportare la problematica „străinului”. În primul rând, discursul este structurat exclusiv din punct de vedere „europocentrist” sau, altfel spus, din punctul de vedere al celor care definesc în teritoriile colonizate norme și practici menite să „umanizeze” genocidul organizat de statele „iluminate” ale Europei în cele două Americi și în Africa. Asia, cu excepția unor considerente legate de India, Australia și Oceania sunt trecute cu vederea de către autor. Statutul juridic al imigranților europeni și al aborigenilor în teritoriile colonizate, ținând cont de stratificarea socială mai complexă și mult diferită prin comparație cu metropolele care impun regulile jocului, a fost intens discutat și merită în continuare toată atenția, doar că acest aspect ține de subiectul unui alt volum colectiv, în care ar trebui să se regăsească și puncte de vedere exprimate de reprezentanți ai istoriografiilor din state post-coloniale.

Beate Althammer, *Verfassungsstaat und bürgerliches Recht: die Stellung von Fremden im Europa des langen 19. Jahrhunderts (1789-1914)*, p. 301-330. Limitele cronologice, asupra cărora se atrage atenția încă din titlu, implică semnificații majore cu mult dincolo de granițele Europei inclusiv sub raportul includerii sau excluderii „străinului”. Revoluția Franceză a constituit punctul de cotitură în evoluția de la drepturile civice acordate în cadrul unei comunități locale spre drepturile politice deținute într-un stat național dezvoltat. Locul unui conglomerat de regiuni, comune, stări sociale și corporații, aflate sub autoritatea unui suveran cu drepturi și libertăți diferite, este luat de statul național, ai cărui locuitori – ca purtători ai suveranității naționale – tind să devină, din supuși pasivi, participanți activi la treburile statului. Ca atare, odată cu secolul al XIX-lea din punct de vedere juridic „străinii” se confundă tot mai insistent cu imigranții care nu dețin drept de cetățenie. Chiar dacă fenomenul migrației implică mai cu seamă mișcări de populație dinspre spațiul european către alte continente (preponderent către cele două Americi), Europa însăși se confruntă tot mai vizibil cu problemele ridicate de asimilarea sau respingerea imigranților. Atenția autoarei se îndreaptă aproape exclusiv asupra statelor vest-europene și asupra modificărilor survenite în codul juridic al unei țări preocupate să găsească un *modus vivendi* între interesele cetățenilor proprii și cele ale statului periodic interesat să atragă forță de muncă străină mai ieftină. Evoluțiile sunt determinate de o multitudine de factori – de la factorul demografic și starea economică a fiecărei națiuni în parte până la convențiile internaționale bilaterale sau multilaterale – dar concluzia generală care se desprinde pe ansamblul perioadei analizate ar viza o liberalizare a drepturilor străinului prin comparație cu epoca anterioară și, cu atât mai mult, față de restricțiile survenite odată cu primul război mondial. O problemă în sine ar fi „emanciparea femeilor”, mai degrabă semnalată

decât cercetată în contextul acestui studiu, dar acesta ar fi doar unul dintre „punctele nevralgice” ale volumului de față, în care autorii se concentrează aproape exclusiv asupra dreptului de cetățenie, eliminând astfel din discuție nu doar femeile și copiii, ci uneori chiar „străinii” care ar fi trebuit să fie în permanență în centrul atenției.

Jenny Pleinen, *Nationalstaat und europäische Einigung: die politische und rechtliche Stellung von Fremden im Zeitalter der Extreme*, p. 331-358. Rămânând tot în spațiul european, statutul „străinului” în secolul al XX-lea este marcat de extreme – de la intoleranța și politica de exterminare promovată de regimurilor totalitare, fie ele național-socialiste sau național-comuniste, până la tolerarea azilanților în statele occidentale în virtutea drepturilor omului și a convențiilor stabilite la nivel internațional. Sincopele majore, cum ar fi cele două războaie mondiale, criza economică de la sfârșitul anilor '20/începutul anilor '30 sau războiul rece din anii 1950-1990 au impus respingerea străinului considerat a fi un potențial „spion” și un concurent pe piața națională a muncii. De aici regimul pașapoartelor și permisele de muncă, generalizate ca măsuri necesare în ținerea sub control a migrației. Perioadele de creștere economică au permis, dimpotrivă, atragerea forței de muncă din străinătate, fie și doar pentru anumite sectoare de activitate. În plus, extinderea Uniunii Europene a determinat o imigrare masivă dinspre țările cu „economii planificate” intrate în colaps către economiile occidentale mai prospere. Pe lângă factorul economic, schimbările politice și teritoriale suferite de harta Europei ca urmare a celor două războaie mondiale, dar și a unor conflicte regionale, au antrenat valuri de zeci de milioane de „apatrizi”, a căror statut incert a constituit periodic subiectul unor dezbateri și înțelegeri interstatuale. Dacă în secolul al XIX-lea emigrația a depășit cu mult imigrația, odată cu refacerea economică a statelor vest-europene de după al doilea război mondial asistăm la un fenomen invers, stimulat până la un punct de necesitatea atragerii forței de muncă, dar și ca rezultat al schimbării politicii față de fostele colonii, devenite acum *de jure* state independente, dar pe care fostele metropole sunt interesate să le păstreze în sfera proprie de interese. Excepția de la regulă o constituie Uniunea Sovietică și statele-satelit ale acesteia, în care emigrarea sau imigrarea se putea produce doar ca expulzare a unor persoane neloiale regimului sau ca acordare de azil politic. Altfel spus, constituția sovietică (imitată de celelalte dictaturi est-europene) – în teorie „cea mai democratică din lume” – nu prevedea drepturi pentru străini, ci se adresa doar unor deținuți aserviți sistemului și îndoctrinați în ideea de a considera cetățenii unui alt stat (fie el și socialist!) ca pe niște potențiali „dușmani ai poporului”. Ca o caracteristică de ansamblu definitorie secolului al XX-lea s-ar impune afirmarea statului național în care elementul principal al integrării politice îl constituie omogenitatea culturală a populației. Etnicul este subsumat astfel politicului, respectiv intereselor promovate de „majoritatea culturală”, iar de aici și problema „minorităților”, poate cea mai actuală în contextul Europei de astăzi.

După trecerea în revistă a celor 11 contribuții – cele mai multe lecturate cu ochiul unui nespecialist (ținând cont de amploarea diapazonului cronologic) – să ne fie permise și câteva considerații pe ansamblul volumului. Titlul „Străin și fără drepturi?” este justificat în bună măsură de maniera de abordare a mai tuturor

autorilor, care-și structurează cercetarea în funcție de codurile juridice, fiind invocate pe alocuri și izvoarele literare. Alte surse, cum ar fi epigrafia, iconografia, numismatica, folclorul la o adică, sunt trecute cu vederea (cu excepția studiului despre Egipt, unde sunt amintite și sursele iconografice). Or, în opinia noastră cel puțin, problematica „străinului” nu poate fi redusă doar la punctul de vedere al unei autorități emitente de drepturi și privilegii față de care s-ar putea raporta cineva din afara comunității sau a statului; includerea/excluderea asimilarea/respingerea ar trebui să țină cont de totalitatea mărturiilor disponibile, chiar dacă efortul sintetic și analitic ar fi sensibil mai mare. Pe de altă parte, poate că ar fi fost mai prudent să se specifice încă din titlu/subtitlu că este vorba de spațiul mediteranean (pentru antichitate), respectiv vest-european (pentru epocile ulterioare). Altfel, ne-am putea întreba de ce nu au fost incluse în volum și capitole referitoare la Regatul persan, Imperiul bizantin sau spațiul medieval rusesc (în cazul căruia ar fi intrat în discuție și stăpânirea mongolă). De altfel, ținuturile est-europene sunt atrase mai degrabă accidental în discuție, ca și problematica „străinului” din afara Europei (asupra studiului privind ținuturile colonizate ne-am exprimat mai sus). La urmă, dar nu în ultimul rând, credem că ar fi fost foarte utile și câteva pagini finale în care editorii să-și asume o reflecție pe baza celorlalte contribuții, care se ocupă de epoci atât de diferite, dar care toate demonstrează că definirea și depășirea „alterității” a fost în permanență și rămâne o problemă la ordinea zilei. Omologarea acestei cărți drept un manual privind drepturile de apartenență ale străinilor din antichitate și până astăzi depinde de orizontul de așteptare al fiecărui cititor posibil interesat. Dar dincolo de eventualele opțiuni în acest sens, noi considerăm că volumul recenzat permite o lectură utilă, interesantă și care îndeamnă la reflecție.

Victor COJOCARU*

* Victor COJOCARU: Institutul de Arheologie Iași, email:victorinstarhia@yahoo.com.